



## Ярослав Стоцький

### ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ОПОЗИЦІЯ В 1946-1953 рр. (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ)

Тернопільський державний технічний  
університет ім. Івана Пулюя

Історія Української греко-католицької церкви (УГКЦ), напевно, як і кожної релігійної деномінації світу, має свої злети і падіння. Але від того, в якій суспільно-економічній формації вона перебувала, залежали висота її злету чи глибина падіння. На жаль, на долю УГКЦ випало діяти в умовах радянської тоталітарної атеїстичної дійсності і саме це зумовило її падіння. Можна стверджувати, що репресована комуністичною владою і загнана в катакомби УГКЦ в 1946-1989 роках у Радянській Україні опинилася на краю провалля, але ці 43 роки нелегальності стали своєрідним випробуванням для її провідників, духовенства, віруючих. Випробуванням на вірність греко-католицькій традиції, Апостольському Престолові, братам і сестрам по вірі в усьому світі. І це випробування УГКЦ пронесла з честю і на славу Богу.

Західні області України, потрапивши в 1944 році під другу окупацію радянського режиму, відразу ж відчули усю суть так званих визволителів, котрі нещадно нищили будь-які спроби націонал-патріотичних сил краю зберегти свою самобутність. Вже у квітні 1945 р. НКВС було заарештовано та ув'язнено всю ієрархію УГКЦ на чолі із митрополитом Йосифом Сліпим, а в червні 1945 р. з метою поглинення парохій УГКЦ московським православ'ям було організовано так зване «возз'єднання»; в західних областях України влада санкціонувала діяльність «Ініціативної групи».

Фактично розпочався наступ сталінського режиму на УГКЦ, апогеєм якого стало проведення 8-10 березня 1946 р. так званого Львівського «собору», який заборонив легальність УГКЦ в СРСР. Таким чином, УГКЦ опинилася поза законом і проти неї почалися репресії радянської влади.

Злякавшись цих репресій, ще напередодні 1 грудня 1945 р., із 270 греко-католицьких священиків, які перебували тоді на Тернопільщині, 188 «возз'єдналися» із РПЦ. Це здійснювалося за інструкцією № 58 полковника КДБ Г. Карпова, який згодом став головою Ради у справах РПЦ, та за інструкцією № 134 СС полковника КДБ І. Полянського, який також згодом став головою

Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР, та при безпосередній участі Московської патріархії. Таким чином, тоталітарний режим для свого утвердження на новоокупованих територіях використовував московське православ'я. Як бачимо, сценарій знайомий ще з періоду царизму.

На Тернопільщині акції «возз'єднання», яку проводили КДБ і Московська патріархія, допомагав Тернопільський обком КП(б)У, керуючись розпорядженням № 10/108 секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди та агітації К. Литвина. Але практичними виконавцями всього процесу були обласні уповноважені Ради у справах РПЦ і Ради у справах релігійних культів, що активно співпрацювали з утвореним для цього відділом «О» МДБ у Тернопільській області, який контролював релігійні питання.

Причин переходу священників УГКЦ в РПЦ було декілька, а саме:

- великий авторитет о. доктора Г. Костельника як голови «Ініціативної групи»;

- багатодітність священничих родин і страх бути засланим;

- похилий вік і хвороби багатьох священників і страх перед Сибіром;

- відносна пасивність ОУН і УПА у ставленні до акції «возз'єднання»;

- своерідний самообман – краще возз'єднатися і зберегти хоч яку-небудь релігію;

- вартісно-вигідна сторона: релігія як спосіб досягнення власного матеріального добробуту;

- «возз'єднатися», а там буде видно, тобто як надія в безнадії.

До «возз'єднаних» парохій додалися ще 150 парохій РПЦ із волинських районів області з майже таким же числом парохів.

Загально адмініструвавши так звані кадрові та возз'єднані парохії РПЦ на Тернопільщині, тодішній архієпископ Львівський і Тернопільський Макарій поставив головним завданням змосковщити «возз'єднаних» парохів і їх парохіян, стерти з їхньої пам'яті греко-католицьку традицію. А це збіглося з русифікацією українців радянським режимом.

Починаючи із липня 1945 р., підпілля УПА розповсюджувало листівки, в яких закликала віруючих і духовенство УГКЦ не піддаватися акції «возз'єднання», роз'яснювало, яку небезпеку для них вона в собі приховує, а саме – русифікацію України, про що ще в квітні 1951 р. наголошувала Резолюція III Конференції ЗЧ ОУН.

Більшість невоzz'єданого духовенства УГКЦ Тернопільщини (47 осіб із 75) в період 1946-1950 рр. було заарештовано, решта



вийшли в інші області, а близько 20, що залишилися в області, перейшли в підпілля. У другій половині 1946 р. владою було закрито 7 чоловічих (66 ченців) і 18 жіночих монастирів і осідків (102 черниці). Декілька черниць за активну греко-католицьку позицію було заарештовано й ув'язнено, а решта перейшли на світську працю, нелегально зберігаючи свою структуру.

Репресії греко-католицького духовенства і чернецтва сталінський режим здійснював на підставі 54 статті КК УРСР з її численними пунктами, внаслідок чого духовенство засуджувалося або на ув'язнення в концентраційних таборах, або на заслання в Сибір, на Далекий Схід, в Казахстан терміном на 10-15 років. У результаті репресивних дій у 1947 р. в області залишилося тільки близько двадцяти священників підпільної УГКЦ, які легально перейшли на світську працю, а нелегально проводили підпільні відправи.

У таємному інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РМ СРСР у Тернопільській області І. Чирви за III квартал 1947 р. зазначено: «... всі католицькі священники (УГКЦ – Я.С.) в кількості 244 особи канонічно оформлені у єпископа Макарія і прийняли православ'я, надалі Греко-католицької церкви в області не існує і моя звітність по цих культух надалі представлятися не буде...» [1]. Помилявся І. Чирва, констатує, що греко-католицької церкви в області не існує і що всі греко-католицькі священники перейшли в православ'я.

УГКЦ, офіційно заборонена комуністичним режимом, але наповнена своїми вірними мирянами і священниками, перейшла у підпілля. Навіть в інформаційному звіті уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області К. Куліченка за IV квартал 1947 р. читаємо: «... уніатського духовенства, яке відмовилося від возз'єднання, залишилось 14 чоловік, в церквах не служать...» [1].

Вірні УГКЦ неохоче сприймали перехід в РПЦ. У цьому контексті варто зацитувати витяг з таємного інформаційного звіту уповноваженого Ради у справах РПЦ К. Куліченка: «... духовенство колишнє уніатське, серед населення авторитетне (тут мова йде і про колишніх священників УГКЦ, які, перейшовши в РПЦ, залишилися на своїх попередніх парохіях – Я.С.), православне духовенство авторитетом не користується.

До православного духовенства віруючі ставилися з недовірою, сповідатися надають перевагу в церкві, де служить колишній уніатський священник, особливо заможніша частина населення. Причиною вищесказаного є те, що деяке уніатське духовенство, яке відмовилося від возз'єднання з православною церквою і перейшло

на іншу роботу (бухгалтерами, водіями та ін.), працює в якості місіонерів унії, веде агітацію проти православної церкви...» [1].

Отож, православ'я в Тернопільській області було поділене на т.зв. староправославну, тобто традиційну РПЦ (150 парохій у волинських районах області), і колишню греко-католицьку церкву, що «з'єдналася» із православ'ям (592 зареєстровані парохії в галицьких районах області).

В опозиції до цього православ'я на Тернопільщині була Греко-католицька церква, яка перейшла в підпілля і контроль над якою в 40-х роках уповноваженими Рад у справах релігійних культур та РПЦ, а також відділом «О» МДБ ще більш-менш вдавалося здійснювати.

Щодо православного духовенства, то станом на 1 жовтня 1947 р. воно нараховувало 400 отців. На цей же період в області було 768 церков, 10 молитовних домів, 5 монастирів [1].

Деякі священники з часом відмовлялися служити РПЦ і поверталися в лоно підпільної УГКЦ. Так, у I кварталі 1948 р. від служіння РПЦ відмовився раніше «возз'єднаний» і зареєстрований колишній греко-католицький священник Василь Баран, випускник Львівської богословської академії. У заяві на ім'я архієпископа Львівського і Тернопільського Макарія від 14 березня 1948 р. він пише: «...заявляю і своїм власноручним підписом стверджую, що звертаючи Вам «Посвідчення № 1421 з 14.XI.1946 р. м. Львів», видане як документ молитовного єднання з Московською патріархією, тим самим зриваю зв'язь з православною церквою. Оставшись даліше вірним Греко-католицькій церкві як догматично, так і канонічно прошу прийняти до відома мою вищенаведену заяву...» [1].

Реакція з боку обласного уповноваженого Ради у справах релігійних культур на заяву о. Василя Барана була миттєвою. В інформаційному звіті голові Ради у справах РПЦ при РМ СРСР Г. Карпову та уповноваженому Ради у справах РПЦ при РМ СРСР в УРСР П. Ходченку він пише: «...мною про це повідомлено секретареві Тернопільського обкому КП(б)У з пропаганди т. Приходько і Управлінню МДБ по Тернопільській області, т. Болюті...» [1].

Капітан Болюта очолював відділ «О» Управління МДБ у Тернопільській області. В обов'язки цього відділу входили: контроль релігійної обстановки в області, сприяння переходу УГКЦ в РПЦ, репресії греко-католицького духовенства, яке відмовилось «возз'єднатись» із московським православ'ям.

Отож, не дивно, що через декілька місяців о. Василь Баран був заарештований органами МДБ і висланий на спецпоселення. Подібний випадок трапився з о. Авксентієм Остаф'євим. У



1938 р. він здобув у Римі богословську освіту і був парохом с. Бабинці Борщівського району. В 1947 р. «воз'єднався» з московським православ'ям, а 13 червня 1949 р. повернув довідку про реєстрацію і письмово повідомив уповноваженого Ради у справах РПЦ К. Шкуренка, що розриває з РПЦ і залишається під юрисдикцією Української католицької Церкви. Він також повернув наказ про своє призначення й аналогічне повідомлення надіслав архієпископу Львівському і Тернопільському Макарію. Того ж дня згаданий К. Шкуренко повідомив про це відділ «О» МДБ і райвиконком, який на пропозицію того ж Шкуренка заборонив о. Остаф'єву проводити богослужіння, а також мешкати в парохіяльному будинку [1].

Цікавою в цьому випадку була реакція віруючих, які, зрозуміло, не змогли захистити о. Остаф'єва, але й іншого священика не бажали, тому просили голову Борщівського райвиконкому дозволити їм проводити богослужіння без священика [1].

Деякі греко-католицькі священики, що вагались в 1946 р. перейти в РПЦ та, покинувши свої парохії, займались світською працею, у квітні 1947 р. «возз'єдналися», а через рік зареєструвались в обласного уповноваженого Ради у справах РПЦ. Це були отці Стефан Король (1898 р.н.), Володимир Рушицький (1913 р.н.), Микола Когут (1914 р.н.). Як приклад, останній спочатку відмовився від «возз'єднання» і працював бухгалтером Ягільницького кінного заводу, а вже 16 березня 1948 р. був зареєстрований як парох с. Сосулівка Чортківського району [1].

Із греко-католицького духовенства, яке відмовилося від «возз'єднання» з РПЦ, за даними уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області, станом на I квартал 1948 р. залишилось 14 священиків. Декому з них вдавалось відтягувати процес «возз'єднання» з московським православ'ям і проводити богослужіння у греко-католицькому обряді. Хоча були й винятки. Так, у II кварталі 1949 р. «возз'єдналися» із РПЦ два колишніх греко-католицьких священики – отці Іван Брилинський (с. Куряни Бережанського району) та Ісидор Тимяк (с. Купченці Козівського району).

Переважно греко-католицькі священики, які до 1950 р. не «возз'єдналися» із московським православ'ям, й надалі залишались вірними своєму обрядові. Інколи вони використовували богослужіння у церквах проти російського православ'я.

Так, о. Іван Демушко проводив богослужіння впродовж двох років (майже до половини 1948 р.) у трьох церквах, а саме в селах Колиндяни, Тарнавка і Давидківці Чортківського району, одночасно

використовуючи таку нагоду для агітації проти православного духовенства; о. Микола Семенюк у цей же період служив у церкві села Переволока Бучацького району і не допускав туди православних священників (у село уповноваженим був направлений православний священник Маріам Антонов); о. Іван Кузик також проводив богослужіння у церкві і відтягував «возз'єднання», мотивуючи це страхом, що його вб'є підпілля УПА. Такі греко-католицькі священники, як отці Михайло Коржинський та Василь Жаркий, хоч і не мали можливості служити в церквах, однак богослужіння проводили підпільно, в хатах вірних УГКЦ, і вели агітаційну роботу проти московської православної церкви.

Решта «невозз'єднаних» греко-католицьких священників, перейшовши на світську працю, одночасно проводили підпільні богослужіння у хатах вірних УГКЦ чи у себе вдома.

У цей же період виникла цікава ситуація в райцентрі Пробіжна, де священником був о. Анатолій Сидоренко (1922 р.н., висвячений на священника у 1945 р.). Він, колишній комсомолец, будучи православним священником, потрапив під вплив українських націоналістів і змінив свою релігійну орієнтацію. Як скаржився обласному уповноваженому Ради у справах РПЦ голова Пробіжнянського райвиконкому Д. Плесецький, о. Сидоренко налаштований проти православної церкви, віруючим хвалить Папу Римського, забороняє учням школи носити піонерські галстуки, а в релігійні свята відвідувати школу, наказує віруючим не слухати радянське радіо і т. п.

Звичайно, позиція о. Анатолія Сидоренка не залишила байдужим обласного уповноваженого, тому він повідомив про це секретаря обкому КП(б)У з пропаганди Приходька і начальника відділу «О» МДБ Болоту [1], внаслідок чого в II кварталі 1949 р. о. Анатолій Сидоренко був заарештований органами МДБ.

У цей же період (перша половина 1948 р.) до релігійних справ підключається Облліт. Його працівники Тихонова і Рибін через уповноваженого Ради у справах РПЦ складають картотеку церковних і монастирських бібліотек для того, щоб процензувати їх літературу і вилучити ворожу радянській владі. Власне, тут «заховано коріння» розформування, а то й знищення церковних і монастирських книгозбірень і бібліотек.

Освітній рівень тогочасних священників, які служити РПЦ, був таким: освіта богословська середня – 74, вища – 80; освіта загальна (світська): початкова – 60, середня – 129, вища – 64 отці [1]. Як бачимо, у зв'язку з приєднанням до РПЦ колишніх греко-



католицьких священників зріс і богословсько-освітній рівень духовенства, бо коли на 1 квітня 1946 р. вищу і середню богословську освіту мало 16 отців РПЦ, то на 1 квітня 1948 р. таку освіту мало вже 154 отці.

1948 – це рік не стільки переходу греко-католицького духовенства у православ'я, скільки переходу греко-католицьких віруючих у православ'я, як, зрештою, і наступні кілька років.

На кінець 1948 р. в області було обліковано 822 церкви і молитовних доми, з яких зареєстровано 742 церкви. Решта (80 церков) через відсутність священників не була зареєстрована, хоча час від часу обслуговувалася приїжджими священниками з інших сіл (в т.ч. нелегально священниками підпільної УГКЦ). У цей же час в області було 388 священників РПЦ [1].

З переходом значної частини духовенства з УГКЦ в РПЦ знизилося відвідування віруючими церков. Це підтверджують заяви уповноваженого Ради у справах РПЦ у Тернопільській області К. Шкуренка та отців Тимчишина із с. Будилів Козівського району: «у селі понад 500 осіб дорослого населення, а відвідують церкву 20-30 стариків»; Рижевського із с. Мусуровець Збаразького району: «в селі понад 400 осіб дорослого населення, але відвідує церкву 10-20»; благочинного Скалатського району Маковея: «в Скалаті біля 2 000 віруючих українців, але після возз'єднання уніатської церкви з православною більшість з них відвідує польський костюл, а в церкву ходить коло 20 чоловік» [1].

У цей період спостерігається ще гостріша позиція греко-католицьких віруючих щодо насильницького введення російського православ'я. Так, призначений у 1948 р. на парохію в с. Ключинці Копичинецького району священник Фесюк прослужив там тільки 2 місяці і змушений був перейти в інше село, тому що віруючі його бойкотували: «...в церкву не ходили, називали «московським попом» і навіть ходили під вікнами підслуховувати чи не розмовляє він російською мовою...» [1].

Священик Погорецький, парох сіл Трибухівці, Цвітова і Пишківці Бучацького району, констатував: «...віруючі сіл Трибухівці, Цвітова, Медведівці, Новоставці і Пилява були колись греко-католицької віри і такими хочуть залишитися. Настрашені Ватиканом і бандерівцями, вони не хочуть утримувати чужого їм вірою православного священника. Хрестити новонароджених дітей чи вінчатися йдуть в інші церкви, тобто туди, де священники не признаються, що вони визнали православ'я...» [1].

1948 рік характерний ще й тим, що це був рік 500-ліття утворення московської митрополії; у цьому ж році було вбито одного зі

стовпів «Ініціативної групи» протопресвітера Гавриїла Костельника, це був рік масової колективізації сільського господарства.

500-ліття московської митрополії урочисто було відзначено тільки у Почаївській Лаврі, Кременецькому Богоявленському монастирі та ще у деяких волинських церквах. В інших церквах області цей ювілей було проведено як звичайну недільну літургію. У повідомленні про вбивство протопресвітера Г. Костельника не вказувалось, хто це вчинив, не розповідалось також про життєвий шлях Г. Костельника та його заслуги перед РПЦ. Під час оголошення про служіння обов'язкової панахиди за убитим Г. Костельником більшість присутніх віруючих виходили із церков. А розіслані архієпископом Макарієм некрологи і портрети Г. Костельника, що були прикріплені на стінах церков, часто ще у першу ж ніч були зірвані [1].

До колективізації сільського господарства, яка набирала широкого розмаху в області, духовенство ставилось негативно. Причинами цього були як боязнь, що священника і його сім'ю змусять працювати у колгоспі, так і відчуття того, що ця форма господарювання вплине на зменшення доходів парохії, а відповідно, й пароха.

Процес переходу віруючих греко-католиків у московське православ'я ускладнювався ще й тим, що в області на кінець 1948 р. на волі перебував ще 31 греко-католицький священник підпільної УГКЦ. Ці отці активно проводили богослужіння й антиправославну агітацію, часто забуваючи про елементарну конспіративність, відправляючи фактично відкриті богослужіння як у себе вдома, так і у помешканнях віруючих УГКЦ. Тож активна позиція духовенства підпільної УГКЦ заслужено створювала над ним ореол праведників-мучеників, збуджувала співчуття віруючих і гальмувала їх перехід на православне віросповідання.

У цей період найактивніше діяли, незважаючи на неодноразові попередження виконкомів райрад, райвиконкомів МВС і навіть прокуратури, отці Демушко, Мацієвич, Баран, Тіляк. Так, о. Демушко невтомно служив і стримував перехід у російське православ'я віруючих в селі Колиндяни Чортківського району; о. Мацієвич відкрито проводив богослужіння у селі Конюхи Козівського району; о. Баран, який на кілька місяців перейшов у православ'я, а розпізнавши його правдивий образ, повернувся в лоно УГКЦ, проводив богослужіння й антиправославну агітацію вдома чи у помешканнях вірних УГКЦ; о. Тіляк, незважаючи на небезпеку бути заарештованим, проводив відкриті богослужіння й антиправославну агітацію в селах Купченці і Денисів Козівського району [1].





У тодішньому законодавстві УРСР не було статті, за якою можна було б позбавити волі священника УГКЦ тільки за те, що він не «возз'єднався» з РПЦ і продовжував богослужіння для греко-католицьких віруючих. Та у практику в цьому контексті судочинні органи ввели 54 статтю КК УРСР, яка давала можливість означити діяльність греко-католиків, як антирадянську агітацію і т.п.

На кінець 1949 р. у Тернопільській області нараховувалося 812 типових церков, 10 молитовних будинків і 5 монастирів (4 чоловічих і 1 жіночий). З 812 церков 756 були зареєстровані, а решту 66 – ні. У незареєстрованих церквах (з колишніх греко-католицьких) проводили нелегальні відправи «невозз'єднані» греко-католицькі священники. Так, у Бережанському районі у селах Гиновичі, Шумляни і Жуків ще в кінці 1949 р. активно діяв ієромонах Петро Савицький, в селах Надрічне та Урмань – ієромонах Криницький, а в місті Бережани – о. Андрій Порхач. У тодішньому Велико-Бірківському районі у селах Ступки і Прошова проводив нелегальні відправи о. Іван Пасіка.

Водночас ті греко-католицькі священники, які перейшли в РПЦ і були офіційно зареєстровані в уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області (на той час ним був П. Пруселіс), також проводили богослужіння в незареєстрованих церквах. Так, у селах Зарубинці і Колодіївка Скалатського району їх проводив о. Маковей, у селі Литячі Товстенського району – о. Тичинський, у селі Мегенів Зборівського району – о. Лошний.

Про відправи невозз'єднаних, тобто греко-католицьких, священників уповноважений зразу ж повідомляв начальника відділу «О» Управління Міністерства державної безпеки у Тернопільській області капітана Болюту для вжиття відповідних заходів, а щодо відправ зареєстрованих священників у незареєстрованих церквах давав розпорядження головам райвиконкомів про заборону таких відправ, поки громади сіл не будуть зареєстровані з парохом у облвиконкомі.

Зрештою, доноси уповноваженого у відділ «О» УМДБ стосувалися й інших дій загнаних у підпілля греко-католиків. Так, за скаргою пароха села Чернелева-Руського Велико-Бірківського району о. М. Рокицького на дочку греко-католицького священника Кравчука, яка проводила пропаганду проти московського православ'я в селі Великі Бірки, уповноважений П. Пруселіс зробив черговий донос начальнику відділу «О» УМДБ. Одночасно туди ж надійшов його донос після скарги голови виконкому Бережанського району Петренка на греко-католицьких священників, які підпільно проводили відправи у помешканнях вірних УГКЦ у

селах району. Через ці скарги вже у першому кварталі 1950 р. органами УМДБ у Тернопільській області було заарештовано 6 греко-католицьких підпільних священиків [1].

Загалом греко-католицьке підпілля нараховувало 66 священиків, з яких було заарештовано 47, виїхало невідомо куди – 8. Таким чином, на 1 липня 1950 р. залишилося 11 священиків, з яких 4 були похилого віку, 2 хворих, а 5 отців ще перебували на стадії перевірки через сітку сексотів уповноваженого П. Пруселіса і МДБ [1]. За період 1946-1950 рр. з 339 греко-католицьких священиків на Тернопільщині 47 було заарештовано органами МДБ переважно за поданням уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області.

Отож, на 1 липня 1950 р. в структурі РПЦ області було зареєстровано 394 священики, крім з'єднаних греко-католицьких, у це число входили і так звані «кадрові» православні священики. Дияконів на цей період було 45, а псалмистів – 352. Незважаючи на те, що греко-католицьких священиків у підпіллі в області залишилося ледь більше 10, вони робили короточасні таємні виїзди в інші села району й області, де проводили таємні відправи серед віруючих УГКЦ. Крім того, самі віруючі таємно чи напівлегально збиралися на самостійні відправи. Наприклад, у травні 1951 р. уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області І. Чирва від своїх сексотів отримав інформацію і розкрив греко-католицьку підпільну громаду, яка проводила молитовні відправи у передмісті Чорткова на вулиці Бердо, а її члени належали до колгоспу імені XVI з'їзду КП(б)У. Цією громадою керувала Марія Галабурда. Цікаво, що пані Марія була сестрою голови колгоспу. Ця підпільна греко-католицька громада проводила самостійні відправи біля будинку рахівника колгоспу Мирослава Михайлюка, де стояв кам'яний хрест. Крім того, член цієї ж спільноти – дружина депутата Чортківської міської ради – Анна Сернецька проводила в цій же окрузі в помешканнях вірних УГКЦ хрещення новонароджених дітей. Для прикладу, такі хрещення вона провела у родині члена правління вищезгаданого колгоспу Володимира Дячишиного і бригадира Юлія Рябинського. Марія Галабурда і Анна Сернецька проводили всі доступні їм (в межах канонічного права) відправи [1].

Тоді ж уповноваженим Ради у справах релігійних культів І. Чирвою було зафіксовано, що член підпільної греко-католицької спільноти зоотехнік названого колгоспу комсомолка Люба Михайлюк їздила вінчатися до колишнього греко-католицького



священика в село Семаківці Білобожницького району. Зрозуміло, що уповноважений І. Чирва про діяльність цієї підпільної греко-католицької громади доніс органам МДБ [1].

Ці факти свідчать про те, що вірність УГКЦ серед мирян була збережена (хоч, напевно, не всіх), а також показують, що вірні УГКЦ пристосувались до нового радянського порядку, ставились до нього формально, не змінюючи змісту свого релігійного вірування, одночасно підлаштувавшись під реальну форму діяльності УГКЦ, форму важку в умовах комуністичної системи з усіма її засобами контролю. Тому для віруючих підпільної УГКЦ першочерговим завданням було не потрапити під контроль системи і культивувати своє релігійне вчення.

Цікаві зміни серед колишнього греко-католицького духовенства відбулися на межі 1950-1951 років. Якщо на 1 липня 1950 р. РПЦ в області нараховувала 394 священики, то рівно через рік їх було 352. Це пояснюється тим, що 38 колишніх греко-католицьких священиків було заарештовано каральними органами або вони відмовились від служіння РПЦ і перейшли на світську роботу чи виїхали в інші області. У цьому контексті характерним є приклад колишнього греко-католицького священика, «возз'єднаного» з РПЦ, о. Богдана Стойка, котрий відмовився від священства в структурі московського православ'я, виїхав у Львівську область, де влаштувався старшим фінансовим інспектором. Таке рішення о. Богдан Стойко мотивував уповноваженому Ради у справах РПЦ П. Пруселісу тим, що є спеціалістом-бухгалтером і що священицька служба матеріально його не задовільняє [1].

Це свідчить, що певна частина греко-католицького духовенства, котре у другій половині 40-х років «возз'єдналося» з московським православ'ям, переосмислила свій вчинок, і це вилилося у небажання служити чужій церкві. Оскільки процес навернення офіційно був неможливий, то ці священики використовували мотиви, подібні до мотиву о. Стойка, що гарантувало їм уникнення від підозр владних структур. Натомість, частина священиків, котрі перейшли в РПЦ і формально не могли більше лицемірити, реально не сприймали московське православ'я і продовжували ніби легальні греко-католицькі відправи уже в церквах РПЦ, не змінюючи внутрішнього інтер'єру церков на православний.

Коли «кадрове» питання щодо духовенства в області було вирішено і явних перешкод з боку залишків підпільного греко-католицького духовенства не було, ієрархія РПЦ разом із уповнова-

женим Ради у справах РПЦ у Тернопільській області приступила у IV кварталі 1951 р. до очищення обряду та інтер'єрів у колишніх греко-католицьких храмах та серед колишніх греко-католицьких священників й уніфікування з московською православною традицією.

Внаслідок цієї уніфікації майже в усіх колишніх храмах УГКЦ було знято ікони св. Йосафата Кунцевича та інших єпископів УГКЦ і замінено православними іконами. Антимінси, посвячені греко-католицькими єпископами, почали замінювати на посвячені Львівським і Тернопільським архієпископом Макарієм, а святкування дня св. Йосафата Кунцевича було заборонено. Але ще не було викорінено дзвінків під час літургії, співу всіма присутніми у церкві й т. ін. Зрозуміло, що ці зміни колишні греко-католицькі священники проводили дуже повільно і неохоче [1].

Наприкінці 1951 р. уповноваженим Ради у справах РПЦ було зафіксовано у Тернопільській області тільки 4 греко-католицьких священники, котрі не «воз'єдналися» з РПЦ, а саме: отці Глуховецький із села Березовиця Микулинецького району, Юрик із міста Скалат, Формига (котрий наприкінці 1951 р. не мав постійного місця помешкання) та Савчук, котрий в кінці 1951 р. виїхав у Львів і начебто перейшов на світську працю. Але поза оком уповноваженого залишилося ще декілька священників підпільної УГКЦ, котрі приїжджали на відправи із Львівської та Івано-Франківської областей.

Колишні греко-католицькі священники, котрі «воз'єдналися» із РПЦ, неохоче вносили до літургії зміни і в наступні роки. Так, у 1952 р. в місті Збараж парох місцевої церкви о. Задорожний (колишній греко-католицький священник) кожен першу п'ятницю щомісячно о 10 годині ранку служив молебень до Серця Ісусового, на котрий збиралося близько 20 віруючих; парох смт. Товсте о. Навольський і м. Борщів о. Дубицький під час недільних літургій постійно згадували Папу Римського, читали з греко-католицького молитовника.

Водночас віруючі із числа колишніх греко-католиків також проявляли певну легальну опозицію до РПЦ. На своїх парохіях вони не приймали священників Російської православної церкви, маємо на увазі т.зв. кадрових священників РПЦ. Так, наприклад, у селі Лошнів Струсівського району церковна рада запропонувала священнику М. Мамчурі забиратися із села, а староста зачинив церкву на замок і не давав йому відправити службу.

Колишнє греко-католицьке духовенство часто змінювало свої парохії. Тільки у IV кварталі 1952 р. за грамотами (наказами) архієпископа Фотія було переведено 23 священники. Це, ймовірно, пояс-



нюється небажанням парохів надмірно дражнити своїм «дисидентством» як місцеву владу, так і уповноваженого, а також невтручанням архієпископа Фотія, котрий ще не встиг заглибитись у справи епархії. Як зазначається у звіті уповноваженого, «з боку архієпископа Фотія ніяких заходів не приймається... по ліквідації уніатства...» [1].

Після смерті у 1952 р. архієпископа Фотія на його місце було призначено єпископа Антонія, котрий посилив зміцнення православ'я серед «воз'єднаного» духовенства Тернопільщини: колишні греко-католицькі священники почали проводити православні обряди; повільно, але поступово в колишні греко-католицькі парохії направлялося т.зв. «кадрове» православне духовенство, котре на 1 жовтня 1952 р. становило тут 52 отці [1]. Зрозуміло, що волинські райони до уваги не беруться.

Небажання мирян приймати «кадрових» православних священників не зникло. Про це свідчить випадок у селі Лощнів Струсівського району, де віруючі домоглися того, що священника Манчугу єпископ перевів з їхнього села у Золотопотоцький район, але й там його віруючі не сприйняли, і він залишався без призначення [1].

З цього випливає, що колишні віруючі УГКЦ у такий спосіб стримували процес асиміляції із РПЦ як самих себе, так і вже «воз'єднаного» духовенства. І цим сприяли підпільній УГКЦ, котра в ці роки не могла активно і масштабно діяти, бо із 66 отців греко-католицької опозиції в області на 1952 рік залишилося близько 10, серед них: отці Глуховецький, Савчук, Фармига, Юрик, Мартинюк, але за ними велися стеження інформаторів уповноваженого Ради у справах РПЦ при РМ СРСР у Тернопільській області П. Пруселіса [1].

У 1953 році на території Тернопільської області проживало вже 17 греко-католицьких священників. Це збільшення пов'язане із початком політики десталінізації, яку розпочав М. Хрущов і внаслідок якої більшість священників повернулась із заслання.

Звільненим невоз'єднаним греко-католицьким священникам було важко знайти місце праці, та декому це вдалося ще в 1953 році. Наприклад, о. Степан Колтунюк влаштувався бухгалтером райошадкаси, о. Омелян Гадзевич – бухгалтером дитячого садка в місті Бережани, о. Михайло Кисіль – столяром у селі Ягільниця Чортківського району [1]. І хоч за ними стежили інформатори, це не відлякувало невоз'єднаних отців УГКЦ від підпільного служіння.

1953 рік став своєрідною віхою у діяльності кагакомбної УГКЦ, бо звільнена із заслання невелика група священників стала прикладом для греко-католицьких віруючих, надавши їм сміливості відкрито

виступати з вимогою офіційного дозволу на легальні греко-католицькі відправи. Так, вже у другому півріччі 1953 р. на ім'я голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленкова постуила заява від невоз'єднаного греко-католицького священика о. Р. Криницького із села Пліхів Бережанського району, в котрій він просив дозволу відправляти церковну службу в греко-католицькому обряді<sup>1</sup>.

Заява о. Р. Криницького дає можливість простежити реакцію радянських органів влади. Схема була такою. Отця Р. Криницького викликали в облвиконком, де йому пояснили, що в СРСР греко-католицького духовного центру немає, тому дозволити йому відправляти в Російській православній церкві можуть, якщо він «воз'єднається» з РПЦ і буде виконувати всі обряди по-православному. Тут йшлося, власне, про вербування о. Криницького в московське православ'я. Згаданий уповноважений пішов ще далі – запропонував о. Криницькому звернутися до архієпископа Львівсько-Тернопільського Панкратія з проханням «воз'єднатися» з РПЦ. На що о. Криницький чесно заявив, що не бажає «воз'єднуватися», бо є греко-католицьким священиком і залишиться ним до кінця свого життя. Така непохитна вірність греко-католицької опозиції надавала впевненості й мирянам і була життєдайним джерелом упродовж усього кагакомбного періоду УГКЦ.

Хоч проводились масові арешти греко-католицьких священиків у 1946-1950 рр., підпілля УГКЦ на Тернопільщині все ж не переставало діяти. Щоправда, зменшилась його активність, і це із зрозумілої причини, бо на волі вдалося залишитись (в різних роках цього періоду) лише незначній частині священиків, наприклад, на 1950 рік їх було близько 19. Середній вік 15 із них становив 71 рік, і це позначилося на активності їх тогочасної підпільної діяльності. Незважаючи на похилий вік, половина із них була ще досить енергійною на своїх теренах. Залишилась також більшість монаших, особливо жіночих, згромаджень або чинів, які також, хоч в обмеженій кількості, проводили необхідні обряди серед віруючих УГКЦ і сприяли отцям УГКЦ в підпільному служінні. Особливою підпільною активністю відзначався отець П. Коваль, який працював муляром на будовах Тернополя, знаходив у собі сили і час щоденно проводити відправи в себе вдома, а за необхідності й у помешканнях віруючих.

<sup>1</sup> Отець Криницький, 1881 р.н., у 1906 р. висвячений митрополитом А. Шептицьким на ієромонаха ЧСВВ і за його дорученням був кілька літ місіонером в Аргентині та Бразилії. Після повернення був духівником жіночого монастиря в селі Підмхайлівці Ходорівського району, а в 1948 р. переїхав в село Пліхів Бережанського району, де служив у підпіллі.



Треба ще раз відзначити, що священники, котрі «воз'єднались» з РПЦ, не дуже поспішали приймати нові догми та обряди московського православ'я. Навіть на середину 50-х років багато із них ще проводили обряди по-греко-католицькому. Вони не знімали католицьких ікон, хоч цього вимагала від них ієрархія єпархії. Аж у 1955 р. було знято (або зафарбовано) греко-католицькі ікони в церквах Тереховлі, Збаража, Заліщик, Копичинець, Монастириська, Бережан. Наприклад, у селищі В. Бірки до 1955 р. знаходилась велика ікона св. Йосафата Кунцевича, те ж було і в Заліщиках. У першому випадку ікону зняли, а в другому – зафарбували, і це майже через десять років після заборони УГКЦ.

Це пояснюється тим, що приєднане духовенство не могло (а часто й не хотіло) швидко влитися на практиці у церковне життя російського православ'я. Тим паче, що російські православні священники із волинських районів області не вживалися серед ще вчорашніх віруючих УГКЦ, котрі їх повсюдно бойкотували у галицьких районах області. Але православне єпархіальне управління розуміло небезпеку подібної ситуації і поступово направляло в галицькі райони області кадрових православних священників. На 1 жовтня 1952 р. у цих районах вже було близько 60 таких священників.

Така мішанина відбилася в кінцевому результаті на віруючих: з одного боку, вже офіційно не існувала УГКЦ, але в підпіллі жила її релігійна традиція, з другого боку, легально діяла РПЦ, але ще не була впроваджена її релігійна традиція.

Рятували приїзди підпільних священників із Львівщини та Івано-Франківщини, але то був важкий період у житті підпілля УГКЦ Тернопільщини, бо репресивні органи, ввійшовши в смак арештів греко-католицьких священників у попередні роки, майже по п'ятах слідували за тими, хто залишився, і треба було володіти неабиякою хитрістю і конспіративністю, щоб здійснити свій обряд. На щастя, це вдавалося, тому вогонь віри був незгасимий.

Підпільні відправи проходили вранці або вночі за зачиненими дверима і заштореними вікнами. Кількість вірних на них налічувала від кількох чоловік до кількох десятків. Переважали жінки, значно менше було чоловіків. Служби Божі переважно читалися старослов'янською мовою, включаючи коротку проповідь священника про вірність УГКЦ і надію на її визволення з катакомб. На Службі Божій вірні мали змогу висповідатися і причаститися. Окрім того, священники проводили Св. Тайни хрещення, вінчання, також проводили похоронну відправу у хаті померлого, але в процесії участі не брали, гріб запечатували вже після похорону і вночі.

На підпільні відправи священики одягали епітрахиль, ієромонахи – габіт. Значно рідше одягали фелон. Це пояснюється тим, що у випадку міліцейської облави епітрахиль можна було швидше зняти та заховати.

Священічі книги і посуд отці мали свої. Згодом, з метою конспірації і безпеки перед облавою в дорозі, священики не завжди носили із собою священничий посуд, а вирішували це так: у кожному селі чи місті, де були більші осередки підпілля, вірні мали свій священничий посуд, літургичне вино і просфори. Просфори пекли переважно сестри-монахині зі Львова, Івано-Франківська, Тернополя й інших жіночих монаших осередків; світські жінки також часто забезпечували священиків просфорами.

Не всі священики з підпілля займалися катехизацією. Цю важливу справу у більшості випадків взяли на себе сестри-монахині, натомість священики давали першу Святу Сповідь і перше Святе Причастя. Але справа катехизації, починаючи з 60-х років, набувала безперервного і щораз ширшого характеру.

Показовим для греко-католицького підпілля було те, що, не завжди маючи змогу провести підпільну відправу, священики радили вірним у таких випадках відвідувати діючі римо-католицькі костьоли, де таємно були присутні священики УГКЦ, котрі в закутках костюлу уділяли Тайни Св. Сповіді і Св. Євхаристії для греко-католицьких віруючих. У цьому контексті РКЦ допомагала також священикам УГКЦ інтенціями.

Окрім того, Божественна Літургія св. Івана Золотоустого, котру передавало радіо Ватикану, поступово входила в підпільне життя вірних УГКЦ і не тільки заповнювала паузу, котра виникала з різних причин у катакомбах, але й стала чи не обов'язковою щонедільною і щосвяточною літургією.

Репресії проти духовенства заборонених церков і сект та їхніх активних віруючих з метою знищення самого їхнього існування, а також перепони в нормальному служінні легальних конфесій з метою поступового їхнього зменшення були характерними ознаками політики сталінського режиму щодо свободи віросповідання і безпосередньо стосувалися в окресленому аспекті Тернопільщини.

### Література

1. Державний архів Тернопільської області. – Ф.П. 1. – Оп. 1. – Спр. 1454, 1166, 1784, 2127; Ф.Р. 3240 сч. – Оп. 2 с. – Спр. 17.